

Izvirni znanstveni članek (1.01)
 Bogoslovni vestnik 76 (2016) 2,293—302
 UDK: 2-538-544.25
 Besedilo prejeto: 05/2016; sprejeto: 07/2016

Erika Prijatelj **Žrtvovanje, nasilje in grešni kozel**

Povzetek: Žrtvovanje je temeljnega pomena za človekovo življenje. Z njim se srečuje človek na telesni, na psihični in na duhovni ravni in je del tako njegovega osebnega kakor tudi družbenega življenja. Obravnavali bomo tri pomene žrtvovanja: žrtvovanje nekomu, žrtvovanje za nekoga in žrtvovanje nekoga. Vse tri oblike imajo skupnega spremljevalca: nasilje.

V tem prispevku namenjamo posebno pozornost fenomenu žrtve s perspektive grešnega kozla in njegove psihološke dinamike. Grešni kozel, posameznik ali skupnost, je lahko v resnici žrtev drugih ali pa se tako doživlja sam. V obeh primerih je treba iskati pot iz ujetosti v dinamiko grešnega kozla, drugače se rodi še več trpljenja in kot posledica tega več možnosti za nasilje. Članek se bolj kakor s kurativo nasilja ukvarja s preventivo in vidi reševanje problema v gledanju na človeka kot celoto, v njegovem prečiščenem odnosu z Bogom, s samim seboj in z drugimi ljudmi.

Gljučne besede: žrtvovanje, samožrtvovanje, dar, grešni kozel, nasilje, samopodoba, odnos

Abstract: **Sacrifice, Violence and Scapegoat**

Sacrifice is an essential aspect of human life. We encounter sacrifice on the physical, psychological and spiritual levels and it is a part of both our personal and social life. This paper explores the three meanings of sacrifice: sacrifice to someone, sacrifice for someone and sacrifice of someone. All three forms commonly share the characteristic of violence.

We pay special attention to the phenomenon of victim from the perspective of scapegoating and its psychological dynamic. A scapegoat, which can be either an individual or a community, may be, in fact, a victim of others or it perceives itself as a victim of others. In either case it is necessary to look for a way out from being trapped in the scapegoat dynamic, otherwise more suffering and consequently more potential for violence can develop. Rather than focusing on a curative approach to violence this paper concentrates on a preventive approach toward violence and finds the solution to this problem by viewing the human person as a whole: in his/her detoxified relationship with God, with him/herself and with others.

Key words: sacrifice, selfsacrifice, gift, scapegoat, violence, selfimage, relationship

1. Uvod

V tem prispevku bomo analizirali različne pomen izraza *žrtvovanje*: »dar«, »izročitev« in »žrtev«, pokazali bomo na njihovo medsebojno prepletenost in posebej poglobili vidik žrtve s perspektive grešnega kozla. Pri vseh treh pomenih žrtvovanja se bomo ukvarjali z vprašanjem nasilja. Izhajamo iz teze, da nasilje lahko spremlja vsako obliko človekovega žrtvovanja in da se ga je zato treba zavedati na vsaki ravni posebej in hkrati na vseh ravneh skupaj.

2. Žrtvovanje

2.1 Opredelitev pojmov

Žrtvovanje je pomemben fenomen verskega, etičnega in političnega življenja. Hebrejski izraz *korban* označuje »tri različne, med seboj povezane pomen žrtvovanja: »dar«, »izročitev« in »žrtev« (Halbertal 2012, 1). Prvi pomen je dar, ki ga človek daje Bogu in ki vključuje tudi predmet žrtvovanja, prvotno žival. Žrtvovanje Bogu je poskus vzpostavitve povezave med solidarnostjo in ljubeznijo, ki presega trgovsko izmenjavo. Drugi pomen besede *korban* se je razvil pozneje in pomeni izročitev nečesa, kar je za človeka najpomembnejše, na kar je posebno navezan, višji sili. To je lahko imetje, udobje, celó življenje, in to za otroke, za domovino ... Medtem ko govorimo v prvem pomenu besede *korban* o »žrtvovanje nekemu ali nečemu«, to v pozneje razvitem pomenu označuje »žrtvovanje za nekoga oziroma za nekaj«. Tretji pomen besede *korban* je »žrtev« in kaže na pomensko povezavo med žrtvovanjem in nasiljem.

Prvi pomen, žrtvovanje nekemu ali nečemu, velja v našem prispevku za religiozno sfero in vključuje vprašanja ritualov, s katerimi verske tradicije razvijajo oblike čaščenja kot kompleksne alternative žrtvovanju v obliki darovanja živali ali človeka. Na tem mestu želimo opozoriti na razlikovanje med darom in daritvijo in kot posledica tega na razliko med ritualom in nasiljem. Ritual in nasilje sta nasprotujoča si odgovora na isti strah pred zavrnitvijo.

Drugi pomen, žrtvovanje za, je povezan s samožrtvovanjem za drugega, za vrednoto, za skupnost. To je ključ do etičnega in moralnega življenja, ko govorimo o resničnem preseganju sebe, in hkrati nevarnost, kadar se pod pretvezo samožrtvovanja skriva zgolj hranjenje osebnih interesov in s tem zagledanosti vase in samopoveličevanje. V zadnjem primeru je to nasilje, ki lahko privede do večjega zla in škode, kakor če človek sploh ne bi bil dejaven.

Tretji pomen, žrtev, ima lahko veliko obrazov. Tu se bomo osredotočili izključno na vidik žrtve kot grešnega kozla. Starodavni način prenašanja in odstranjevanja zla v podobi grešnega kozla poznamo tako v judovski kakor v drugih verskih tradicijah, pa tudi v sekulariziranih kulturah. Grešni kozel, ki nosi odgovornost za krivdo in probleme, je univerzalni fenomen, ki nastopa v majhnih in v velikih družbah, v javnih in v zasebnih institucijah. V prenesenem pomenu besede je to oseba ali skupina ljudi, ki jim nekdo pripiše napake, težave ali neuspehe drugih.

2.2 Žrtvovanje Bogu

Žrtvovanje je za človekovo življenje bistvenega pomena in tudi najosnovnejša oblika rituala. Božja beseda spregovori o žrtvovanju že v prvih poglavjih, ob Abelovi in Kajnovi daritvi, ki razodevata pomen žrtvovanja in z njim povezano travmo in nasilje. Sveto pismo razlikuje med etiko daru, ki obstaja na bratski ravni, in med božjim privilegijem, da daritev zavrne, ko govorimo o božje-človeškem odnosu oziroma odnosu med višjim in nižjim. To je utemeljeno z logiko: ko človek nekaj žrtvuje Bogu, je to bolj dejanje vrnitve kakor dajanje. Človek, ki daruje Bogu, daje Bogu, kar je od njega prejel. Vsako žrtvovanje je zato vračilo; dejanje žrtvovanja je »simbolično recikliranje daru izvoru« (Milgrom 1991, 161).

Nepredvidljiva možnost zavrnitve je spodbudila razvoj učinkovitega transferja, to je, predpisanega rituala, ki darovalca varuje pred tveganjem zavrnitve in zagotavlja stabilnejšo prihodnost. Darovalec, ki je sledil rutini, je bil eden od mnogih in se je zato moral odpovedati individualnosti, vendar je v zameno dobil sprejetost in končno varnost. Vir trpljenja zaradi zavrnitve daru in izključitev iz kroženja daru nista samo spregled darovalca, ampak tudi teža izključitve in marginalizacija. V ozadju prvega svetopisemskega umora je poleg ljubosumnosti predvsem odgovor na osamitev. »Izključitev iz možnosti darovanja predstavlja globlji vir nasilja kot odtegnitev od ne dobiti.« (Halbertal 2012, 20) Izključitev iz kroženja darovanja pomeni »ponižanje, ker človek ne more več dati« (Gilligan 1996, 41) in izraziti svoje ljubezni. Otrok, ki samo pasivno sprejema starševsko ljubezen in nima možnosti, vzajemno in aktivno odgovoriti nanjo, ne odraste in ostane odvisen.

Zanikanje ali zavračanje človekove ljubezni se zlahka spremeni v nasilje, nasilje pa je nekontrolirano. Namen ritualnega žrtvovanja živali ali človeka je dvojen: preprečevanje nebrzdanega širjenja nasilja in očiščevanje. Nasilje, ki doleti žrtev, psihološko sprosti jezo in daje občutek olajšanja. Človek hkrati pred Bogom in pred samim seboj »prizna, da je nekdo večji od njega, kar je izraz ponižnosti« (Bremmer 2007, 13). Ponižnost te vrste ne temelji na občutku odrinjenosti, ampak na priznanju, kaj je človek v svoji resničnosti, v resničnosti odnosa z Bogom. Prav tovrstna ponižnost je pogoj za graditev miroljubnejših in spoštljivejših odnosov v širši skupnosti, ki ne more zdravo funkcionirati brez osebne ponižnosti vsakega člana.

Žrtvovanje ima lahko videz izmenjave in preračunljivih pričakovanj, da bo človek v zameno prejel nekaj večjega, vendar to ni evangelijski pogled na žrtvovanje. Pravo žrtvovanje Bogu je izraz ljubezni. Bog ne želi, da se ga človek samo boji in ga časti, ampak da ga ljubi, zato je človeška skušnjava, narediti odnos z Bogom instrumentalen, prevara. Karkoli že človek daruje Bogu, je to le simbol in skromen nadomestek za dar, ki ga dejansko ni mogoče izmenjati, z ritualom pa omogoča kroženje daru.

2.3 Žrtvovanje za drugega

Premik od sebe k preseganju samega sebe oziroma žrtvovanju za drugega ima veliko imen: *zlato pravilo*, po Rousseauju *posameznikova identifikacija s splošno voljo*, po Kantu *kategorični imperativ*. V duhu krščanske teologije lahko rečemo,

da »človek, ki ljubi, postaja dar za druge« (Burke 2014, 69). Ljubezen je namreč kompleksna in obenem neločljiva resničnost, ki hkrati ljubi drugega in sama sebe; ljubezen je dialoška dinamika med počelom, ki daje (odločitev), in počelom, ki sprejema (dar). Človek se odreče egocentrizmu in samoljubju z odpovedjo sebi kot središču stvari in odnosov in gre v moči ljubezni iz sebe, se odpre in prizna drugega kot absolutno pomembnega in sebi enakega (Platovnjak 2015, 14). Žrtvovanje za nekoga je zato radikalno priznavanje obstoja drugega, to je odprtost in preseganje zagledanosti vase, zato pa tudi premagovanje osamljenosti in občutka nesmiselnosti. Ljubezen se razodeva »s kenotičnim obrazom, to je, s požr-tvovalno zastonjskostjo« Svete Trojice (32). Človek je sposoben žrtvovanja za drugega, ko ljubi brezpogojno in deluje po agapičnem počelu Boga Darovalca, to je, po počelu zastonjske ljubezni, ki se daje. Medtem ko žrtvovanje nekemu pomeni, da je človek pripravljen darovati svoj dar, darovanje za nekoga pomeni, da človek postane dar za drugega.

Pri tem je treba opozoriti, da je napačno prizadevanje za preseganje samega sebe etično bolj problematično in destruktivno kakor pretirana navezanost nase in na svoje interese. Zgled tega je sodobni suicidni bombni napadalec, ki pomeni kompleksno ikono med nasiljem in samožrtvovanjem. V njegovem dejanju sta perverzno pomešana kri in nedolžnost. Čeprav lahko na prvi pogled deluje sam, dejansko izhaja iz širšega dojemanja sebe kot žrtve. V opisanem zgledu ima samožrtvovanje uničujočo moč. Napačno usmerjeno samopreseganje lažno stimulira plemenito moralno dejanje – samožrtvovanje – in v končni fazi pomeni greh idolatrije. V tem smislu je idolatrija skrajna poslušnost vzroku, ki ni vreden žrtvovanja. Napadalec se je iz doživljanja samega sebe kot žrtve spremenil v napadalca in hkrati postal dokončna žrtev samega sebe. Ta zgled nas privede do ugotovitve, da tu »ne gre več za konfrontacijo med lastnimi interesi in samožrtvovanjem, pač pa za temačno stran iskanja neinstrumentalnosti in samopreseganja« (Halbental 2012, 116).

Podobno je vojna kot skrajna manifestacija nasilja kompleksna kombinacija samožrtvovanja in brutalnosti. Iz človeka potegne najplemenitejše, a tudi najnižje v njegovi naravi. Pri tem govorimo o notranji in ne o naključni povezavi med žrtvovanjem in nasiljem. V vojakovih očeh je to, kar je vredno žrtvovanja, znamenje dobrega. Hitro je mogoče razmišljati tudi narobe: žrtvovanje za nekaj tisto nekaj spremeni v dobro. Tedaj je človek motiviran za samožrtvovanje velikih razsežnosti, tudi če je to dejansko zločin, ki ga vodijo drugačni vzgibi kakor takrat, ko človek zaradi svojih interesov ali iz svojega lastnega veselja ravna nasilno. (Halbental 2012, 67–69)

3. Grešni kozel

Grešni kozel – posameznik ali skupnost – je lahko žrtev drugih ali se tako doživlja sam. V nadaljevanju si bomo poleg teh dveh vidikov ogledali tudi psihologijo grešnega kozla.

3.1 Grešni kozel kot žrtev drugih

Prvotno je bil grešni kozel resnično kozel. Enkrat na leto je judovski véliki duhovnik vodil ritual, v katerem so z grehi skupnosti simbolično obložili kozla in ga izgnali v divjino. S tem naj bi kozel odstranil zlo, ljudje pa so dobili možnost, da svoje življenje začnejo spet od začetka. Obred je bil uspešen, če so se bili ljudje pripravljene pokesati svojih grehov in pozabiti na zamere do članov skupnosti, ki so jih prizadeli, z vero, da jim Bog odpušča grehe in jih priznava za svoje božje ljudstvo. Kljub temu da so Judje svojemu Bogu darovali živali, drugače od drugih verskih skupnosti »kozla niso ubili, ampak *samo* izgnali« (Raven 2010, 92). V tem pogledu kozel »ni bil (fizična) žrtev, ampak nosilec sporočila« (Douglas 1995, 29), da je Bog odvezel breme njihovega greha. Tako Judje kakor druge skupnosti so želeli obnoviti čut za skupnost in pripadnost skupnosti in doživeti olajšanje, ker je zlo, ki je povzročalo delitve med člani skupnosti, »odšlo« iz njihove srede. Pri tej praksi je pomenljivo, da sta bila žival ali človek v vlogi grešnega kozla nedolžna. Kadar je imel vlogo grešnega kozla človek, je bil to navadno tujec ali pa posameznik, ki ga je skupnost doživljala kot čudaka oziroma kot svoj šibkejši člen.

Dejstvo, da je grešni kozel pri Judih ostal živ, je posebej pomembno za preučevanje sodobne prakse, ko so žrtve pogosto porinjene na rob skupnosti ali družbe in ne popolnoma uničene. Družba žrtve potrebuje, izkorišča jih za svoje predmete obtoževanj, in s tem, da živijo, se lahko vedno znova spotika obnje in jih obtožuje nečesa. Takšen je lahko na videz manj uspešen družinski član, takšne so etnične manjšine, verske skupnosti itd., pa tudi strateško izbrani grešni kozel v povezavi s »strahom pred biti izpostavljen« (47). Glede na naravo sodobnih medijev, ki se poudarjeno ukvarjajo z javnimi osebami, ta strah ni iracionalen. Mediji služijo predvsem javnemu interesu, preverjajo verodostojnost oseb, njihovih besed in delovanja in posebno opazno reagirajo, ko naletijo na nepoštenost. Hkrati so ranljivi in pogosto zelo odvisni od avtoritete, ki predstavlja družbeno in politično življenje. Ker so instrument, s katerim družba ustvarja javne podobe, niso nujno objektivni ocenjevalci nosilcev teh podob. Posledica tega je lahko velika pristranost medijev: iz posameznih ljudi naredijo superjunake, iz drugih pa – brez prave podlage – grešne kozle. Mehanizem grešnega kozla se s pomočjo medijev v javnem političnem življenju hitro sproži, če se oseba na oblasti čuti ogroženo in iz strahu pred izpostavitvijo in pred odgovarjanjem za svoja dejanja preusmeri pozornost na nekoga drugega, ki nato postane središče medijskega zanimanja in obdelovanja. S tem sta onemogočena soočenje s pravim zlom in resnična katarza.

3.2 Psihologija grešnega kozla

»Grešni kozli imajo skrivnostno moč sproščanja človekovega velikega veselja do mučenja, korupcije in naslajanja nad poniževanjem drugega.« (Mauriac 1961, 14) To še posebej velja za nekoga, ki ne pripada skupnosti ali ko skupnost ne prenese drugačnosti svojega člana. Storr (1968, 98–99), ki je preučeval nestrpnost in paradoks grešnih kozlov manjšin, je ugotovil, da so manjšine postale žrtve, ker so bile v šibkejši poziciji, hkrati pa so bile še vedno potencialno močne in s tem nevarne.

Storr prav tako zagovarja stališče, da se je zaradi zmožnosti identificiranja z drugo osebo človek do neke določene mere sposoben zavedati trpljenja drugega, da pa identifikacija z drugo osebo rojeva tako človekovo sočutje kakor njegovo krutost.

Pri izbiri »pravega« grešnega kozla je lahko navzoča mešanica različnih občutkov: osebne in kolektivne frustracije, jeze, percepcije različnosti, predsodkov, sumničavosti, nevednosti, strahu, občutka negotovosti, projiciranja, občutkov krivde ali tesnobe, postavljanja sebe nad druge, jemanja sebe za preveč pomembnega, odklanjanja odgovornosti za svoje lastne napake itd. Med njimi s posebno močjo, »z močjo vzmeti delujejo sovražnost, zavist in različnost« (Douglas 1995, 119). V zelo nezadovoljni družbi ni treba dosti, da se sproži latentna sovražnost, ki povzroči plaz, zaradi katerega nekateri hitro postanejo grešni kozli, ki doživljajo obtožbe ali celo kaznovanje.

Tudi ko se zdi, da je to le naključna frustracija ali vir frustracije, zunaj posameznikove ali družbene kontrole, jeza ali sovražnost, ki ji sledi, išče nadomestek, da se bo sprostila. Občutek, da ni rešitve iz težav, sproži visoko stopnjo napetosti, ki »zahteva« ukrepanje. Iz različnih vzrokov človek napetosti in jeze ne zna vedno sprostiti na pravi način. Alternativa je sproščanje jeze v obliki nasilja, ki prizadene zlasti ranljive. Poleg tega je nasilje kot odgovor na frustracijo nalezljivo. Študije (Campbell 2011, 117) kažejo, da se v družbi, v kateri se posameznik na frustracijo odziva agresivno, poveča število tistih, ki v podobnih situacijah prav tako odreagirajo z nasiljem.

Pri razumevanju fenomena grešnega kozla je s psihološkega vidika pomembno odkrivanje človekovih »nesprejetih delov samega sebe, njihovo projiciranje na druge in njihovo preganjanje na način, da človek kaznuje tiste, na katerih vidi take lastnosti, vedenje ali namene« (Douglas 1995, 117). To pomeni, da takrat, ko človek doživlja stisko zaradi odpora do nekaterih svojih potez, ki jih dejansko sovraži in se zaradi tega slabo počuti, išče, kako bi se sprostil. Najhitrejši način za sproščanje te vrste stiske je »preganjanje« tistih, na katerih človek vidi enake slabe lastnosti. S tem se vzpostavi mehanizem grešnega kozla, to je, transfer obtoževanja za te lastnosti in prenašanje krivde na druge. V situacijah soočanja s kompleksnostjo človekove izkušnje in poenostavljene delitve na dobro in slabo, še posebno če govorimo o ozadju, ki ne omogoča poglobljene refleksije, in o nesposobnosti sprejemanja odgovornosti za svoja dejanja, lahko nastopi mehanizem grešnega kozla na ravni posameznikov, skupin, skupnosti (verskih ali neverških) in organizacij.

Sklenimo: človek ima »prirojeno potrebo« (Campbell 2011, 181) po sproščanju napetosti, ki se razvije zaradi prepoznavanja nesprejemljivih osebnih ali družbenih vidikov; s tem so se soočale že starodavne skupnosti, s tem se spopada tudi sodobna družba. Današnja zahodna sekularizirana družba se težko izgovarja na strah pred tem, da jo bo Bog zavrnil in kaznoval, ker Boga ne jemlje resno. Kljub vsemu pa je tudi danes strah pred sramoto in kaznijo velik. Današnji človek se zelo boji, da ga bo direktno ali indirektno kaznovala družba, še posebno če doživlja, kako ne pripada tistemu segmentu, ki ima oblast ali privilegije, ker si drzne družbo kritizirati ali ker se kakorkoli razlikuje od njenih vzorcev in pričakovanj.

3.3 Tragično dojemanje življenja in dojemanje sebe kot grešnega kozla

V zgodovini človeštva se je družba velikokrat zaničljivo vedla do žrtev. K temu je pripomoglo tudi krščanstvo, s tem da je v tem kontekstu površno in na hitro usmerilo človeka k razmišljanju o plačilu po smrti. Kristusa je tudi zoženo prikazovalo predvsem kot ikono tragičnega trpljenja in spodbujalo žrtev, da trpi dalje in trpljenje daruje Kristusu, ne da bi ji hkrati pomagalo, da se odpravi vzrok trpljenja. Danes se zahodna kultura, ki je v mnogih pogledih bolj kakor družbe v preteklosti ali druge sedanje družbe razvila veliko, spoštljivo in sočutno občutljivost za žrtve, sooča z drugačnimi izzivi. Med temi izzivi sta prepoznavanje novih oblik žrtev in ustrezno diferencirana pomoč žrtvam. Eden večjih izzivov zahodne družbe pa je, kako prepoznati in zares pomagati posameznikom, ki se doživljajo kot grešni kozli, negujejo samopodobo žrtve in kličejo na pomoč družbo, ki je »kulturno naklonjena favoriziranju narcisoidnih osebnosti« (Kettle 2004, 288). V družbi narcisoidnih posameznikov človekovo doživljanje, da je grešni kozel drugih, zlahka vodi do tega, da se isti človek »v zameno počuti upravičenega do določenih privilegijev, kar dodatno stimulira sebične drže in sebično vedenje« (Zitek 2010, 247).

Postkrščanska družba se spopada z vračanjem občutka tragičnosti življenja, to pa je povezano z obupanjem nad življenjem. Obup se kaže na različne načine: z množično odvisnostjo od drog, od interneta ipd., s potrošništvom, z naraščanjem samomorov itd. Presojanje svojega in širšega družbenega življenja z vidika tragičnosti ustvarja v človeku občutek nemoči in sproži samopomilovanje, to pa človeka paralizira in mu preprečuje, da bi si prizadeval za spremembe. S tem v sebi stopnjuje jezo, frustracijo in negativnost. Zitek znanstveno osvetljuje te ugotovitve z mnogimi primeri. Ljudje, na primer, ki so se doživljali kot žrtve neupravičene izgube denarja, so v poznejši službi zahtevali večje plačilo od tistih, ki so opravljali enako delo, vendar se v preteklosti niso počutili finančno prikrajšanih. Kakor trdi Zitek, bo človek, ki mu ni uspelo predelati slabih izkušenj in ranjenih spominov, v svoji preteklosti vedno našel opravičilo za to, da drugim ne pomaga oziroma da pomaga manj kakor tisti, ki sebe ne doživljajo kot grešne kozle. Takšen človek tudi izraža več sebičnih namenov in zahteva večji kos pogače kakor drugi (251–253).

4. Pot iz dinamike grešnega kozla

Theodore Zeldin je zapisal, da »ni nič bolj paraliziralo človekove inteligence kot iskanje grešnih kozlov« (1995, 36). Preden odgovorimo na vprašanje, kako preseči ujetost v dinamiko grešnega kozla, pogledjmo, kaj se dogaja v človeku, da ustvari možnosti za sprožitev tega mehanizma.

4.1 Ko človek druge dela za grešne kozle

Kot posamezniki ustvarjajo ljudje zgodbe o sebi na način, ki se jim zdi smiseln, to pa pomeni, da so to zgodbe, primerno vključene v koncept njihove samopodobe. V skladu z njimi oblikujejo svoje spomine, od katerih nekatere ohranijo, medtem

ko tiste, ki njihovim zgodbam ne ustrezajo, zavržejo. To se kaže v fenomenu, ki ga psihologi imenujejo »pritrtilna pristranskost« (Campbell 2011, 181). Razlage in opravičila ustvarijo ljudje razumsko, a pod vplivom čustev, in s tem dobijo občutek, da so delovali racionalno. Zaradi velikega pomena, ki ga pripisujejo sebi, se počutijo posebne in izjemne, zato z lahkoto precenjujejo svoje sposobnosti na različnih področjih življenja. Raziskava je pokazala: 80 % ljudi meni, da so boljši vozniki od drugih (Roy in Liersch 2014, 1658). Toda toliko ljudi ne more biti nadpovprečno dobrih voznikov, drugače skorajda ne bi bilo prometnih nesreč. V prepričanju, da so izjemno dobri vozniki, ljudje verjamejo, da se »njim« nesreča ne more zgoditi, in na cesti preveč tvegajo.

Bolj ko človek zavaja samega sebe, bolj poskuša zavarovati svojo idealizirano samopodobo z obtoževanjem drugih. Slaba situacija tako ne more biti posledica njegove napake, ampak je nastala zaradi drugih ljudi ali dogodkov, medtem ko uspehe pripisuje svojim prirojenim sposobnostim.

Sposobnost obtoževanja drugih se razvije že zgodaj v življenju. Otroci z jokom in cepetanjem sporočajo odraslim, da je nekaj narobe in da naj odrasli prevzamejo odgovornost za to in ukrepajo. Če se človek v procesu odraščanja s takšnim načinom soočanja z resničnostjo ne spoprime zavestno, ga, namesto da bi ga odpravil, še okrepi z izgovori: »To nisem jaz. To je bila pijača.« Ali: »Tega ne bi nikoli naredil, če me ne bi on razburil.« Podobno lahko razmišlja, koliko lepše bi bilo njegovo življenje, če bi imel ob sebi nekega določenega človeka (neuslišana ljubezen ali smrt drage osebe) ali če ne bi bilo nekega drugega človeka (grešni kozel).

Da bi bil zmožen človek živeti odgovorno in etično življenje, je nujno, da prevzame odgovornost za svoje besede in dejanja, sprejemanje življenja takšnega, kakor je, in samopreseganje, ki temelji na spoznanju, da brez osvobajanja od samega sebe in od svojih lastnih interesov ne more živeti etičnega življenja. Psihologija človekove narave razkriva človekovo težnjo po iskanju privilegijev zase, to pa je v konfliktu s samopreseganjem. Človekova težnja po privilegiranju samega sebe je zakoreninjena v primarnih instinktih samoohranjanja in samopoveličevanja. K temu pripomore »pomanjkanje zdrave domišljije ter ozkost pogledov, zaprtih v logiko navad in obrambnih mehanizmov, ki ljudi oslepijo« (Halbental 2012, 64), da ne vidijo drugega človeka in njegovih razlogov in ne čutijo z njim.

Ključnega pomena za odpravljanje mehanizma grešnega kozla je zavedanje svojih lastnih senc, ker je tako manj verjetno, da bi jih projicirali na druge. Ljudje, ujeti v svoje lastne sence, veliko težje prepoznajo mehanizem grešnega kozla, ki najbolj deluje takrat, ko se ga ne zavedamo. Ljudje, ujeti v svoje lastne sence, človeka, ki so ga na nezavedni ravni izbrali za grešnega kozla, na zavedni ravni z lahkoto ohranjajo kot »negativca«. Tudi mediji ga bodo z vseh vidikov predstavili kot pošast ali čarovnico in vsak drobec uporabili za demonizacijo žrtve, ki se zato znajde v zelo inferiornem položaju. S tem ima malo možnosti, da se ubrani vloge grešnega kozla in se reši trpljenja. Pot iz tega, da človek druge dela za grešne kozle, je v tem, da ustvari manj namišljenih zgodb o sebi ali svoji skupnosti in več resničnosti, da išče manj privilegijev zase in več odgovornosti, da se osvobaja od svoje

(zavestne in podzavestne) superiornosti in od (zavestnega in podzavestnega) gledanja na druge kot inferiorne.

4.2 Ko človek sebe ali svojo skupnost naredi za grešnega kozla

Ljudje lahko »preganjajo« druge ljudi ali sami sebe. Podobno zahtevno, kakor je prepoznavanje mehanizma grešnega kozla, usmerjenega proti drugim, je tudi prepoznavanje tega mehanizma, kadar je naperjen proti samemu sebi. Posebej težavno je, kadar imamo kombinacijo obojega. Vzemimo za primer Slovenijo, ki se je v svoji zgodovini spopadala z mnogimi ekonomskimi in političnimi težavami. Za težko situacijo je obtoževala druge narode in se tako doživljala kot grešnega kozla. Drže obtoževanja pa nismo razvili samo v odnosu do tistih »od zunaj«, ampak tudi do svojih »od znotraj«. Tako je, na primer, komunizem videl krivca za narodove težave v religiji, religija pa v komunizmu. Razumljivo je, da se majhen narod spopada s številnimi ovirami na poti do osamosvojitve in do ohranjanja samostojnosti, ker so možnosti odvisne od mnogih zunanjih in notranjih dejavnikov in je zato v razvoju dogodkov mogoče doživeti več spodrslijajev. Naj omenimo nekatere ovire: slabši življenjski standard in zagotavljanje varnosti, razširjena korupcija in neuspešno spopadanje z njo. Odsotnost prepoznavanja obetavnih možnosti za uspeh v prihodnosti je prispevala k iskanju monokavzalnih razlag za nastalo situacijo in s tem grešnih kozlov. Burte (2010, 86), ki se ukvarja z vprašanjem postavtoritarnih družb, v svojih študijah ugotavlja, da v teh družbah, potem ko trde roke ni več, pridejo na dan prej zatrti družbeno-psihološki motivi, ki bistveno pripomorejo k stimuliranju in podaljševanju procesa grešnih kozlov.

Človek ali skupnost, ki samo sebe doživlja kot grešnega kozla, neguje slabo samopodobo in se hromi z zavračanjem iskanja rešitve. Človeka oziroma skupnost postane strah pred rešitvijo. Ta strah se lahko celo tako poveča, da skupnost postane agresivna do tistih, ki si prizadevajo za rešitev. Če to traja dovolj dolgo, se človek, paradoksnost, naveže na tovrstna občutja. Čeprav je situacija težka, je noče več spreminjati, češ: »Saj se ne da nič narediti.« Ali: »Jaz ne morem nič, sploh nima smisla, da kaj poskušam.« »Bruseljski nam ukazuje, mi nimamo nobene besede.« Namesto da bi postal aktivnejši, postane človek, ki se ima za grešnega kozla, pasivnejši, češ se bo že kako rešilo. V družbi takšnih posameznikov se širijo pesimizem, godrnjanje in druge oblike pasivne agresivnosti. Pot iz tega je v iskanju virov in znamenj upanja namesto obupa in samopomilovanja, v prizadevanjih za iskanje rešitev namesto pasivnega prepuščanja drugim, v tem, da človek predela občutke žrtve in ponovno odkrije smisel žrtvovanja za druge.

5. Sklep

Skupna poteza različnih fenomenov žrtvovanja – daru, izročitve in žrtve – je nasilje. Nasilje ima toliko večjo moč, če se ga človek ne zaveda ali se vede, kakor da ga ni. Ugotavljamo, da se nasilje na različnih ravneh izraža različno.

Prvič, *žrtvovanje nekomu* lahko spremlja nasilni odgovor na izkušnjo ali občutje zavrnitve, ki izhaja iz anksioznosti instrumentalizacije v iskanju ljubezni. Drugič, neprečiščeno *žrtvovanje za nekoga* lahko vodi v konflikt s svojimi lastnimi interesi, motivira ga lahko tudi sledenje napačnemu cilju, eno in drugo pa sproži nasilje. Tretjič, iskanje *grešnega kozla* je znamenje velike napetosti v posamezniku ali družbi in nesposobnosti za ustrezno sprostitev, to pa lahko povzroči hudo nasilje in veliko trpljenja. Človek, ki se doživlja kot grešni kozel, se preda obupu in reagira s pasivno agresivnostjo.

Kakor se je treba na vsaki ravni posebej zavedati nasilja, se je treba tudi reševanja tega nasilja lotiti celostno. Človek trpi ali je srečen kot celota. Tri različne ravni žrtvovanja, ki smo jih obravnavali, nakazujejo možnost za vnaprejšnje premagovanje nasilja. Človek je najprej poklican, da se v odnosu z Bogom, darovalcem vsega dobrega, zave velike obdarjenosti in živi hvaležno. V ljubečem odnosu z Bogom, v katerem človek ne išče trgovske izmenjave, ni mesta za prikrajšanost in za negovanje tovrstnih občutij. Izkušnja obdarjenosti človeka pripravi na to, da sam postopoma postane dar za druge in preseže zagledanost vase z vedno bolj prečiščeno in svobodno odločitvijo za samožrtvovanje. Bolj ko človek odrašča in zori, bolj se zaveda svojih lastnih senc. Sprejemanje teh senc mu pomaga, da prejme odpuščanje in tudi sam odpušča, to pa ga dela ponižnega in mu preprečuje, da bi zapadel v mehanizem grešnega kozla. Le tako integrirani in angažirani človek omogoča kroženje božjih darov.

Reference

- Bremmer, Jan.** 2007. *The Strange World of Human Sacrifice*. Leuven: Peeters.
- Burke, Thomas.** 2014. *Self-Emptying Love Kenosis as a Framework for Sacraments and the Church*. Boston: Brill.
- Burte, Jo-Marie.** 2010. *Political Violence and the Authoritarian State in Peru (Silencing Political Society)*. New York: Palgrave.
- Campbell, Joseph.** 2011. *Reflections on the Art of Living*. San Anselmo: Campbell.
- Douglas, Tom.** 1995. *Scapegoats: Transferring Blame*. London: Routledge.
- Gilligan, James.** 1996. *Violence: Our Deadly Epidemic and Its Causes*. New York: Putman.
- Grimitt, Michael.** 1988. *Religious Education and Human Development*. New York: Hyperion Books.
- Halbertal, Moshe.** 2012. *On Sacrifice*. Princeton: Princeton University Press.
- Kettle, David.** 2004. Engaging with Tragic Spirituality and Victim Sensibility: on the Cultural Setting of Mission in the West Today. *Mission Studies* 21:287–312.
- Mauriac, François.** 1961. *Child Martyrs*. New York: s.n.
- Milgrom, Jacob.** 2004. *The Anchor Bible: Leviticus 1–16*. New York: Fortress Press.
- Platovnjak, Ivan.** 2015. Izvizi krščanske duhovnosti danes. *Bogoslovni vestnik* 75, št. 1:7–17.
- Raven, Rory.** 2010. *Dorr War: Treason, Rebellion and the Fight for Reform in Rhode Island*. Charleston: History Press.
- Roy, M. M., in M. J. Liersch.** 2014. I am a Better Driver Than You Think: Examining Self-Enhancement For Driving Ability. *Journal of Applied Social Psychology* 43, št. 8:1648–1659.
- Storr, Anthony.** 1968. *Human Aggression*. New York: Free Press.
- Zeldin, Theodore.** 1995. *Intimate History of Humanity*. New York: Harper Perennial.
- Zitek, Emily.** 2010. Victim Entitlement to Behave Selfishly. *Journal of Personality and Social Psychology* 98, št. 2:45–255.